

De beschermende rol van vrienden op de relatie tussen schoolprestaties, pesten en familieconflict en internaliserende problemen

Student: Michelle Meex

Studentnummer: 5942519

Email: m.m.a.meex@students.uu.nl

Master: Jeugdstudies

Faculteit: Algemene Sociale Wetenschappen

Instelling: Universiteit Utrecht

Begeleiders: dr. Margot Peeters & dr. Jenneke van Ditzhuijzen

Datum: 19 juni 2017

Aantal woorden: 6000

Samenvatting

Internaliserende problemen komen relatief veel voor onder jongeren. Verschillende factoren kunnen het risico verhogen dat jongeren internaliserende problemen ervaren. In deze studie werd onderzocht of het hebben van een hechte vriendschap een beschermende factor is in de relatie tussen drie risicofactoren en internaliserende problematiek. De mogelijke risicofactoren die deze studie in acht neemt, zijn slechte schoolprestaties, pesten en familieconflict. Om deze relatie te onderzoeken maakt de huidige studie gebruik van de TRacking Adolescents' Individual Lives Survey (TRAILS) dataset. Uit de lineaire regressie analyse bleken pesten en familieconflict een toename van internaliserende problemen te voorspellen, zelfs 2 à 3 jaar na het ervaren van de risicofactor, voor slechte schoolprestaties was dit niet het geval. Een hechte vriendschap speelde tegen verwachting echter geen modererende rol in de toename van internaliserende problemen als gevolg van gepest worden en familieconflict. Een hechte vriendschap lijkt dus geen beschermende factor te zijn in de relatie tussen pesten of familieconflict en internaliserende problematiek. Mogelijk geldt dit wel voor andere vormen van sociale steun. Het is van belang dat de rol van pesten en familieconflict op een toename van internaliserende problemen niet onderschat wordt, ook wanneer jongeren hechte vriendschappen hebben.

Trefwoorden: internaliserende problemen, risicofactoren, schoolprestaties, pesten, familieconflict, hechte vriendschap, beschermende factor.

Summary

Internalizing problems are relatively common among young people. Various factors may increase the risk that adolescents experience internalizing problems. This study investigated whether a close friendship is a protective factor in the relationship between three risk factors and internalizing problems. The possible risk factors that this study takes into account, are poor academic performance, bullying and family conflict. To investigate this relationship, the current study uses the TRacking Adolescents' Individual Lives Survey (TRAILS) dataset. The results from the linear regression analysis show that bullying and family conflict seem to predict an increase in internalizing problems, even 2 to 3 years after experiencing the risk factor, this was not the case for poor academic performance. A close friendship, however, does not play a moderating role in the increase of internalizing problems due to bullying and family conflict. A close friendship therefore does not seem to be a protective factor in the relationship between bullying or family conflict and internalizing problems. However, this may apply to other forms of social support. It is important not to underestimate the role of bullying and family conflict on an increase in internalizing problems, even when young people have close friendships.

Keywords: internalizing problems, risk factors, academic performance, bullying, family conflict, close friendship, protective factor.

Inleiding

Internaliserende problemen in de adolescentie

Internaliserende problemen zijn een veel voorkomend probleem onder adolescenten, namelijk 33% van de jongeren tussen de 5 en 17 jaar rapporteert dat ze deze problemen ervaren (Brock & Kochanska, 2016). Internaliserende problemen zijn probleemgedragingen die zich kunnen ontwikkelen vanaf de kindertijd en omvatten angst, depressieve gevoelens, somatische klachten en teruggetrokken gedrag (Mash & Wolfe, 2010). Kenmerkend voor internaliserende problemen is dat de emoties en gevoelens ‘naar binnen gericht’ worden, waardoor de internaliserende problematiek kan verergeren (Zahn–Waxler, Klimes–Dougan, & Slattery, 2000). Internaliserende problemen die men ervaart in de adolescentie kunnen de vorm aannemen van een psychische aandoening, zoals een stemmingsstoornis (bijvoorbeeld een depressie) of een angststoornis (Zahn–Waxler et al., 2000), zelfs op een latere leeftijd (Sigurdson et al., 2015). Het is van belang dat internaliserende problemen vroeg worden herkend en preventie zich richt op het voorkomen van deze problemen, voordat deze uitmonden in een stoornis.

Om internaliserende problemen zo vroeg mogelijk te herkennen, is het belangrijk dat de verschillende risicofactoren voor het ontstaan van internaliserende problemen in adolescenten geïdentificeerd worden. Zowel individuele factoren als omgevingsfactoren kunnen een rol spelen bij de ontwikkeling van internaliserende problemen en veel is hierover bekend (Undheim & Sund, 2005; Leeuwis, Koot, Creemers & van Lier, 2015; Brock & Kochanska, 2016). Echter is het ook belangrijk om beschermende factoren in acht te nemen, die de negatieve effecten van risicofactoren zouden kunnen verminderen. Er is weinig bekend over de mogelijke beschermende rol van hechte vriendschappen in deze relatie. In de huidige studie wordt er daarom gekeken naar de rol die een hechte vriendschap kan hebben in het verminderen van de negatieve relatie tussen een aantal risicofactoren, namelijk slechte schoolprestaties, pesten en familieconflict, en internaliserende problemen.

De beschermende rol van een hechte vriendschap

Vriendschappen worden tijdens de adolescentie belangrijker dan in de jaren ervoor (Berndt, 1992). Door een groter begrip van de gedachtes, gevoelens, en personeigenschappen van anderen en van adolescenten zelf ontstaat een sterkere band met vrienden in de adolescentie fase. Tevens spenderen adolescenten meer tijd met vrienden in vergelijking met jongere kinderen (Berndt, 1992).

Adolescenten met een hechte vriendschap zoeken steun van deze vrienden wanneer ze gestrest zijn. Onderzoek toont aan dat wanneer adolescenten sociale steun ontvangen van

hechte vrienden dit belangrijke implicaties kan hebben voor het welzijn van een adolescent (Chow & Buhrmester, 2011). De omgang met hechte vrienden vergroot het vermogen om beter met stressvolle situaties om te gaan. Hechte vriendschappen kunnen sociale vaardigheden en het zelfvertrouwen van adolescenten vergroten. Het begrip voor gedrag van anderen is niet alleen van belang bij het ontstaan van hechte vriendschappen, maar wordt ook versterkt door hechte vriendschappen (Berndt, 1992). Het krijgen van sociale steun van vrienden vermindert de impact die stressvolle situaties kunnen hebben (Thoits, 1986). Zowel individuele risicofactoren als omgevingsrisicofactoren, zoals slechte schoolprestaties, pesten en familieconflict, kunnen stressvolle situaties creëren in het leven van een adolescent.

Een hechte vriend kan een kind dat sociaal geïsoleerd wordt en waarbij sprake is van slachtofferschap helpen om geaccepteerd te worden en om positieve contacten te leggen. Dit vermindert angst en verhoogt de zelfwaarde, doordat er sprake is van emotionele steun (Laursen, Bukowski, Aunola & Nurmi, 2007). Het hebben van een hechte vriendschap kan tevens het gevoel van eenzaamheid verminderen in slachtoffers van pestgedrag (Woods, Done & Kalsi, 2009).

Een hechte vriendschap kan de impact van stressvolle situaties tevens verminderen door middel van coping mechanismen. Hierbij wordt de adolescent door de hechte vriend geholpen om de stressvolle situatie te veranderen, de betekenis van de situatie te veranderen of anders te reageren op de situatie (Thoits, 1986).

Zowel coping mechanismen als sociale steun kunnen internaliserende problemen, zoals angst en depressie verminderen. Sociale steun en coping mechanismen zijn het meest effectief bij mensen met dezelfde attitude, geloofstellingen of die hetzelfde meemaken of meegemaakt hebben. Adolescenten kunnen hierdoor meer empathie en sympathie van hechte vrienden ervaren (Thoits, 1986). Hieruit kunnen we concluderen dat hechte vrienden een belangrijke beschermende rol kunnen spelen in de aanwezigheid van risicofactoren die de kans op de ontwikkeling van internaliserende problemen kunnen vergroten.

Hieronder volgt een samenvatting van een aantal risicofactoren die in verband zijn gebracht met de ontwikkeling van internaliserende problemen in de adolescentie. Er zal een onderscheid worden gemaakt tussen omgevingsfactoren en individuele factoren, omdat de beschermende rol van vrienden voor deze specifieke risicofactoren verschillend van aard zouden kunnen zijn (Deković, 1999). De risicofactoren die aan bod zullen komen zijn slechte schoolprestaties, pesten en familieconflict. Deze drie risicofactoren zijn gekozen op basis van het literatuuronderzoek dat vooraf is uitgevoerd.

Risicofactoren voor het ontstaan van internaliserende problemen in de adolescentie

De individuele risicofactor slechte schoolprestaties. Ontevredenheid over cijfers en problemen bij het maken van huiswerk kunnen bij adolescenten leiden tot depressieve gevoelens. Hierdoor kunnen slechte schoolprestaties leiden tot internaliserende problemen in adolescenten (Undheim & Sund, 2005), zelfs tot aan een leeftijd van 30 jaar (van Lier et al., 2012). De relatie tussen schoolcijfers en depressieve symptomen blijkt sterker te zijn voor adolescente meisjes; zelfs als hun cijfers beter zijn, vertonen meisjes een lager welbevinden in de klas dan jongens (Undheim & Sund, 2005).

Slechte schoolprestaties kunnen een toename in internaliserende problemen veroorzaken, omdat ze stress kunnen veroorzaken. Stress kan een dreiging creëren voor de motivatie om te leren en te presenteren (Undheim & Sund, 2005). Adolescenten kunnen een verminderde energie ontwikkelen om hun schoolwerk te maken en kunnen concentratieproblemen ervaren. Depressieve symptomen kunnen er vervolgens voor zorgen dat slechte schoolprestaties in stand blijven. Falen en het krijgen van negatieve feedback kunnen de depressieve gedachten versterken. Zowel objectieve als subjectieve perceptie van slechte schoolprestaties kunnen dus een toename in internaliserende problemen veroorzaken. Onderzoek toont aan dat er tevens sprake is van een *dosage effect*. Adolescenten die slechter presteren op school hebben over het algemeen een grotere kans op het ontwikkelen van een depressie (Fröjd et al., 2008).

De eerdergenoemde studies tonen aan dat de individuele factor slechte schoolprestaties een risicofactor is voor een toename in internaliserende problemen. Slechte schoolprestaties kunnen bijdragen aan depressieve gevoelens en gevoelens van stress (Undheim & Sund, 2005). Sociale steun van hechte vrienden zou een beschermende werking kunnen hebben op de negatieve invloed die uitgaat van slechte schoolprestaties op de toename van internaliserende problemen. Het is daarom van belang om te kijken of de negatieve effecten van slechte schoolprestaties op internaliserende problemen beperkt kunnen worden door het hebben van een hechte vriendschap.

De omgevingsrisicofactor pesten. Internaliserende problemen kunnen toenemen als gevolg van het slachtoffer zijn van pestgedrag door *peers*. Pesten wordt gedefinieerd als gedrag dat over de tijd wordt herhaald met als bedoeling het toedienen van schade aan de ander. Bij pesten is er sprake van machtongelijkheid, waarbij een krachtiger individu, de pester, achter een zwakker persoon aangaat, het slachtoffer (Ledwell & King, 2015).

Gepest worden is een belangrijke oorzaak voor het ontstaan van stress in adolescenten; het kan voor fysieke en emotionele problemen zorgen (Bond et al., 2001). Uit onderzoek is

gebleken dat slachtofferschap en slechte sociale relaties emotionele problemen kunnen veroorzaken, bovendien kan het tot een lager zelfvertrouwen leiden (Leeuwis et al., 2015). Hierdoor kunnen adolescenten angst en eenzaamheid ervaren (Bond et al., 2001). Een geschaad zelfvertrouwen als gevolg van slachtofferschap kan leiden tot de ontwikkeling van internaliserende problemen in adolescenten (Leeuwis et al., 2015).

Slachtoffers van pesten vertonen meer internaliserende problemen dan niet betrokken adolescenten en pesters. De groep slachtoffers die zelf ook pesten blijkt de meest kwetsbare groep te zijn. Deze groep vertoont de hoogste suïcidaliteit en het meest aantal internaliserende problemen in verhouding met slachtoffers en pesters (Kelly et al., 2015). In het onderzoek van Ledwell & King (2015) wordt ook voor pesten een *dosage effect* gevonden in de relatie tussen slachtofferschap en internaliserende problemen. Mensen die in een grotere frequentie slachtoffer zijn van pestgedrag, ervaren een grotere mate van internaliserende problemen.

Adolescenten met internaliserende problemen zijn eerder slachtoffer van pestgedrag dan andere leeftijdsgenoten. Er wordt gedacht dat adolescenten die internaliserende problemen vertonen, minder capabel zijn om zich tegen pesters te verdedigen en voor zichzelf op te komen (Hodges & Perry, 1999). Adolescenten met internaliserende problemen vertonen meer teruggetrokken gedrag en komen angstiger over, waardoor ze makkelijker een slachtofferrol toebedeeld krijgen. Het gevolg is dat er een vicieuze cirkel ontstaat die het pesten en de internaliserende problemen in stand houden en kunnen verergeren (Reijntjes, Kamphuis, Prinzie & Telch, 2010). De relatie tussen slachtofferschap en internaliserende gedragsproblemen blijkt sterker te zijn voor adolescente meisjes dan voor adolescente jongens (Bond et al., 2001), zij ervaren een grotere toename in internaliserende problemen als gevolg van pesten (Ledwell & King, 2015).

Bovenstaande studies laten zien dat pesten een risicofactor kan zijn voor het ontstaan van internaliserende problemen. Slachtoffer zijn van pestgedrag door *peers* kan bijdragen aan stress (Bond et al., 2001) en een lager zelfvertrouwen (Leeuwis et al., 2015). Sociale steun van hechte vrienden zou een beschermende werking kunnen hebben op de negatieve invloed die uitgaat van slachtofferschap van pesten op de toename van internaliserende problemen. Het is mogelijk dat hechte vrienden de negatieve gevolgen die uitgaan van pesten kunnen beperken. Bijvoorbeeld als iemand buitengesloten wordt, zou het negatieve effect hiervan kleiner kunnen zijn als er een hechte vriend is waarbij je terecht kunt. Het is daarom van belang om te kijken of de negatieve effecten van pesten op internaliserende problemen door het hebben van een hechte vriendschap beperkt kunnen worden.

De omgevingsrisicofactor familieconflict. Internaliserende problemen van adolescenten kunnen ontstaan en toenemen door familieconflict en met name door huwelijkse conflicten van ouders. Als ouders emotioneel teruggetrokken gedrag vertonen na conflicten is het mogelijk dat jongeren dit gedrag kopiëren, dit wordt *modeling* genoemd (Katz & Gottman, 1993). Het niet oplossen van familieconflicten, kan de emotionele veiligheid (*emotional security*) verzwakken. Als er sprake is van emotionele veiligheid ervaart de adolescent ‘‘thuis’’ als een veilige basis, waar hij kan ontspannen en zichzelf kan zijn. Het gevoel van emotionele onveiligheid als gevolg van familieconflict kan op een latere leeftijd voor het ontstaan van internaliserende problemen zorgen (Brock & Kochanska, 2016). Ook de betrokkenheid van adolescenten tijdens huiselijke conflicten kan zorgen voor een toename van internaliserende problemen door een gebrek aan emotionele veiligheid (Davies et al., 2015).

Vooraf adolescenten meisjes zijn gevoelig voor interpersoonlijke stress en verstoring als gevolg van familieconflict, met name voor destructieve conflict strategieën. Zij hebben hierdoor een grotere kans op de ontwikkeling van een angststoornis of depressiestoornis (Brock & Kochanska, 2016). Tevens is gebleken dat adolescenten die gevoelig zijn voor het vertonen van negatieve emoties een verhoogde kans hebben op het ontstaan van internaliserende problemen als gevolg van familieconflict. Internaliserende problemen kunnen ontstaan door een verhoogde reactiviteit op situaties in de omgeving die als negatief worden beschouwd. Deze verhoogde reactiviteit wordt vervolgens naar binnen gekeerd, door het niet uiten van emoties maar deze op te kroppen (Shaw et al., 1997).

Bovenstaande studies laten zien dat de omgevingsfactor familieconflict een risicofactor is voor een toename in internaliserende problemen. Familieconflicten kunnen bijdragen aan stress (Brock & Kochanska, 2016) en het kopiëren van slechte coping strategieën (Katz & Gottman, 1993). Hechte vriendschappen kunnen positief bijdragen aan coping strategieën en sociale steun van hechte vrienden zou een beschermende werking kunnen hebben op de negatieve invloed die uitgaat van familieconflict op de toename van internaliserende problemen. Het is daarom van belang om te kijken of de negatieve effecten van familieconflict op internaliserende problemen beperkt kunnen worden door het hebben van een hechte vriendschap.

Hoofdvraag en onderzoeksmodel

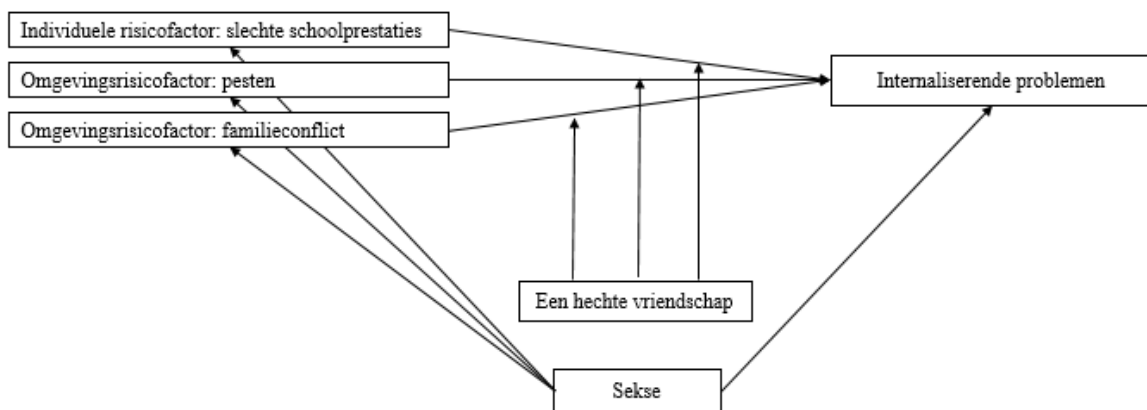
In deze thesis wordt gekeken of een hechte vriendschap als beschermende factor kan dienen tegen het negatieve effect welke een aantal risicofactoren kunnen hebben op de toename in internaliserende problemen. De hoofdvraag van deze thesis is: is het hebben van

een hechte vriendschap een buffer voor de mogelijk negatieve invloed die uitgaat van slechte schoolprestaties, gepest worden en familieconflict op internaliserende problemen?

Er wordt verwacht dat een hechte vriendschap de negatieve effecten van de genoemde risicofactoren op internaliserende problemen kan verminderen, daarom wordt een hechte vriendschap meegenomen als moderator in het model. Er wordt gekeken naar zowel individuele- als omgevingsrisicofactoren voor een toename in internaliserende problemen. De beschermende invloed die uit kan gaan van vrienden zou anders van aard kunnen zijn voor individuele risicofactoren dan voor omgevingsrisicofactoren (Deković, 1999).

Omdat uit bovengenoemde onderzoeken blijkt dat er reden is om aan te nemen dat de effecten van de risicofactoren op internaliserende problemen verschillen per sekse (Undheim & Sund, 2005; Ledwell & King, 2015; Brock & Kochanska, 2016) en er tevens een sekseverschil is in de mate van steun die adolescenten van vrienden ervaren (Cheng & Chan, 2004), adolescenten meisjes ervaren een grotere steun van vrienden dan jongens, nemen we de factor sekse mee als confounder in ons onderzoeksmodel (figuur 1).

Figuur 1: het onderzoeksmodel

Methode

Participanten

De huidige studie maakt gebruik van de data van de Tracking Adolescents' Individual Lives Survey (TRAILS). TRAILS is een cohort studie met Nederlandse adolescenten. Het doel van TRAILS is om de mentale ontwikkeling van de preadolescentie tot aan de volwassenheid in kaart te brengen. TRAILS heeft de participanten geselecteerd via twee stappen. De eerste stap was het aanvragen van informatie bij vijf gemeentes in het noorden van Nederland over alle inwoners geboren tussen 1 oktober 1989 en 30 september 1990. Daarnaast werden scholen binnen deze gemeentes gecontacteerd om te vragen of ze wilden

participeren in TRAILS. Na instemming van de scholen werden brochures uitgedeeld voor ouders en voor de kinderen met informatie over TRAILS, tevens ging een medewerker van TRAILS op bezoek bij scholen om de kinderen uitleg te geven over het onderzoek. Ouders en kinderen die wilden meedoen aan het onderzoek werden uitgenodigd voor een interview en zij ondertekenden een *informed consent*.

Deze studie maakt gebruik van de eerste 2 metingen van het TRAILS onderzoek, namelijk T1 en T2. Aan het meetmoment T1 namen 2230 participanten deel (gemiddelde leeftijd = 11.09, SD = 0.55, 50,8% meisjes). Van deze 2230 participanten nam 96,4% deel aan het tweede meetmoment (T2). Het tweede meetmoment vond 2 à 3 jaar plaats na het eerste meetmoment (N = 2194, gemiddelde leeftijd = 13.56, SD = 0.53, 51% meisjes).

Meetinstrumenten

Internaliserende problemen. Internaliserende problemen werden gemeten aan de hand van de Youth Self Report (YSR) (Achenbach & Rescorla, 2001). Van de YSR wordt de schaal "internaliserende problemen" gebruikt (31 items, $\alpha = 0.88$), deze is onderverdeeld in 3 subschalen, namelijk teruggetrokken/depressief (8 items, $\alpha = 0.64$), lichamelijke klachten (10 items, $\alpha = 0.75$) en angstig/depressief (13 items, $\alpha = 0.78$). De vragenlijst bestaat uit uitspraken, waarop de participant moet aangeven in welke mate de uitspraak slaat op hoe hij/zij zich gedraagt (helemaal niet, een beetje of soms, duidelijk of vaak). Een voorbeeld van een vraag in de vragenlijst is: "Ik ben ongelukkig, verdrietig of gedeprimeerd". De score voor internaliserende problematiek wordt berekend aan de hand van het gemiddelde op alle drie de subschalen, deze kan variëren van 0 tot en met 3. Een hogere score betekent meer internaliserende problemen. Deze studie maakt gebruik van de data internaliserende problematiek gemeten op T1 en T2, om te kijken of er een verandering over tijd is opgetreden.

Slechte schoolprestaties. Schoolprestaties zijn gemeten aan de hand van items uit de "algemene vragenlijst" ingevuld door de leerkracht (Veenstra, Lindenberg, Verhulst & Ormel, 2009). Van de "algemene vragenlijst" is de subschaal "academic performance" (5 items, $\alpha = 0.85$) hiervoor van toepassing. Een voorbeeld van een vraag in deze vragenlijst is: "De leerling presteert beneden eigen niveau" (zeer mee oneens, enigszins mee oneens, niet eens/niet oneens, enigszins mee eens, zeer mee eens). Een ander voorbeeld is: "de huidige schoolresultaten van deze leerling m.b.t. rekenen" (onvoldoende, bijna voldoende, voldoende, goed, uitmuntend). De score kan variëren van 0 tot en met 5, waarbij een hogere score betere schoolprestaties betekent. Deze studie maakt gebruik van de data verkregen op T1.

Gepest worden. Om te meten of een participant gepest wordt, is er gebruikt gemaakt geworden van één vraag van de YSR: ‘‘ik word veel gepest’’ (helemaal niet, een beetje of soms, duidelijk of vaak). De reden dat voor deze vraag is gekozen in plaats van de peernominaties is dat er alleen voor een deel van de TRAILS participanten peernominaties zijn afgenomen (N = 1065). Hierdoor zou er veel missing data zijn wanneer gekozen zou zijn om deze variabele te nemen. De score kan variëren van 0 tot en met 2, adolescenten die hoog scoren op dit item ervaren veel pesterijen. Deze studie maakt gebruik van de data verkregen op T1.

Familieconflict. Familieconflict wordt gemeten aan de hand van de Family Assessment Device (FAD) (Epstein, Baldwin, Bishop, 1983). De FAD is door de vader/moeder van de participant ingevuld geworden en bestaat uit stellingen waar de ouder het mee eens of oneens kan zijn (zeer oneens, oneens, eens, zeer eens). Een voorbeeld van een stelling is: ‘Plannen maken om iets met het gezin te gaan doen is moeilijk omdat we elkaar verkeerd begrijpen’. De score kan variëren van 1 tot en met 4, waarbij een hoge totaalscore op deze vragenlijst betekent dat er veel familieconflict is binnen het gezin. De vragenlijst bestaat uit 12 items met een betrouwbaarheid van $\alpha = 0.85$. Deze studie maakt gebruik van de data betreffende familieconflict gemeten op T1.

Hechte vriendschap. De moderator ‘‘hechte vriendschap’’ wordt gemeten aan de hand van de schaal ‘‘Social Production Functions’’ (SPF) (Lindenberg, 1996). Van deze vragenlijst wordt de subschaal sociaal welzijn vrienden en klasgenoten (17 items, $\alpha = 0.93$) gehanteerd. In de huidige studie worden alleen de items die gaan over vrienden bekeken en hiervoor is een nieuwe schaal aangemaakt (9 items, $\alpha = 0.901$). Een voorbeeldvraag uit deze vragenlijst is: ‘‘Mijn vrienden/vriendinnen kan ik echt vertrouwen’’ (nooit, bijna nooit, soms, bijna altijd, altijd). De score kan variëren van 1 tot en met 5, waarbij een hoge totaalscore een hechte vriendschap weerspiegelt, waarin sociale steun van vrienden ervaren wordt. De huidige studie maakt gebruik van de data gemeten op T1, zodat we een vergelijking kunnen maken tussen internaliserende problematiek (T1 en T2), als gevolg van de risicofactoren, in participanten met een hechte vriendschap en zonder een hechte vriendschap.

Analyse

Voor de data-analyse is gebruik gemaakt van IBM SPSS Statistics 24. De huidige studie maakt gebruik van PROCESS om de moderaties te analyseren. Voorafgaand aan het uitvoeren van de analyses voor de onderzoeksvraag is er gekeken naar missende waarden en outliers. In de dataset bleek 22% missing data te zitten. Voor alle variabelen in deze studie is gekeken of de drop-outs significant verschillen van de deelnemende participanten, hiervoor is

een *attrition analysis* uitgevoerd. De drop-outs scoren significant lager op schoolprestaties ($t = -4.17, p = < .01$) dan de adolescenten die ook participeerden op T2. De drop-outs verschillen echter niet significant van de deelnemers op de andere variabelen in deze studie.

In de data-analyse zijn als eerste de beschrijvende statistieken en correlaties opgevraagd voor de afhankelijke variabele, de drie onafhankelijke variabelen, de moderator en de confounder. Vervolgens is er een multiële regressie analyse uitgevoerd om het effect van de risicofactoren op internaliserende problemen te meten. Bij de multiële regressie analyse is tevens de confounder ‘sekses’ meegenomen, om hiervoor te controleren. Om de modererende rol van een ‘hechte vriendschap’ te bekijken is hierna een hiërarchische lineaire regressie uitgevoerd geworden. Om te bekijken of de resultaten significant zijn gebleken, werd een significantieniveau van $p < 0.05$ gehanteerd. De resultaten van de regressie-analyse worden verdeeld in de cross-sectionele en de longitudinale resultaten. Bij de cross-sectionele resultaten zal internaliserende problemen T1 als uitkomstmaat worden genomen en bij de longitudinale resultaten zal internaliserende problemen T2 als uitkomstmaat worden genomen, waarbij gecontroleerd wordt voor internaliserende problemen T1.

Resultaten

Beschrijvende statistieken

In Tabel 1 zijn de beschrijvende statistieken weergegeven voor het percentage jongens, internaliserende problemen op T1 en T2, schoolprestaties, pesten, familieconflict en hechte vriendschap. Van deze variabelen is het aantal respondenten (N), het gemiddelde (M),

Tabel 1

Beschrijvende statistieken

Variabelen	N	M	SD	Range
Sekse (% jongens)	2230	49.2%	.50	0-1
Internaliserende problemen T1	2171	.36	.24	0.00-1.42
Internaliserende problemen T2	2075	.33	.24	0.00-1.48
Schoolprestaties	1919	3.62	.90	1.00-5.00
Pesten	2186	.38	.59	0-2
Familieconflict	2043	1.77	.36	1.00-3.67
Hechte vriendschap	2175	4.02	.67	1.00-5.00

Noot. M = Gemiddelde, SD = Standaard afwijking

Een hoge gemiddelde score betekent een hoge problematiek, behalve bij schoolprestaties en een hechte vriendschap.

de standaard deviatie (SD) en de range weergegeven. Uit Tabel 1 kan worden geconcludeerd dat de gemiddelde score van internaliserende problemen afgenomen is tussen T1 en T2. Op T1 scoren de respondenten gemiddeld .36 (SD = .24) op internaliserende problemen, op T2 scoren de respondenten gemiddeld .33 (SD = .24).

Tabel 2 geeft de correlaties tussen de variabelen weer. Er is een positieve correlatie tussen internaliserende problemen en pesten op T1 ($r = .41, p < .01$) en T2 ($r = .24, p < .01$). Dit betekent dat er een samenhang is tussen vaker gepest worden en het ervaren van meer internaliserende problemen. Ook tussen internaliserende problemen en de variabele familieconflict blijkt er een positieve correlatie te zijn op T1 ($r = .091, p < .01$) en T2 ($r = .09, p < .01$). Meer familieconflict in de thuissituatie hangt samen met het ervaren van meer internaliserende problemen. Er is een negatieve correlatie gevonden tussen internaliserende problemen en hechte vriendschappen op T1 ($r = -.17, p < .01$) en T2 ($r = -.06, p < .01$). Het hebben van hechte vriendschappen hangt samen met het ervaren van minder internaliserende problemen. Tevens is in Tabel 2 te zien dat internaliserende problemen een negatieve correlatie heeft met sekse op T1 ($r = -.11, p < .01$) en T2 ($r = -.27, p < .01$). Een vrouw zijn hangt samen met meer internaliserende problemen.

Tabel 2

Pearson correlaties tussen alle onderzoeksvariabelen

Variabelen	1	2	3	4	5	6	7
1. Sekse	1						
2. Internaliserende problemen T1	-.11**	1					
3. Internaliserende problemen T2	-.27**	.50**	1				
4. Schoolprestaties	-.18**	-.04	-.04	1			
5. Pesten	.05*	.41**	.24**	-.14**	1		
6. Familieconflict	.03	.09**	.09**	-.11**	.09**	1	
7. Hechte vriendschap	-.17**	-.17**	-.06**	.10**	-.21**	-.08**	1

Noot. Correlaties zijn berekend aan de hand van Pearsons r

* $p < .05$. ** $p < .01$.

Cross-sectionele resultaten

In Tabel 3 staan de resultaten van de lineaire regressieanalyse weergegeven, waarbij als uitkomstmaat internaliserende problemen T1 is genomen. De Tabel is opgesplitst in twee modellen, waarbij model 1 de hoofdeffecten weergeeft en model 2 de moderatie weergeeft.

Gepest worden ($B = .16$, $\beta = .39$, $p = .00$) en familieconflict ($B = .04$, $\beta = .05$, $p = .01$) blijken een significant effect te hebben op internaliserende problemen T1. Adolescenten die vaker gepest worden, hebben meer internaliserende problemen dan adolescenten die minder vaak of niet gepest worden. Ook adolescenten waar in de thuissituatie veel familieconflict is, hebben meer internaliserende problematiek in vergelijking met adolescenten die minder familieconflict in de thuissituatie ervaren. De onafhankelijke variabele schoolprestaties bleek

Tabel 3

Resultaten regressieanalyse met uitkomstmaat internaliserende problemen T1

Variabelen	B	SE	β	t	P	R ²
Model 1 hoofdeffecten						.20
Sekse	-.07	.01	-.14	-6.55	.00	
Schoolprestaties	.00	.01	.01	.46	.65	
Pesten	.16	.01	.39	17.74	.00	
Familieconflict	.04	.01	.05	2.51	.01	
Hechte vriendschap	-.04	.01	-.11	-4.77	.00	
Model 2 moderatie						
Schoolprestaties*hechte vriendschap	-.01	.01	-	-.90	.37	.05
Pesten*hechte vriendschap	-.01	.01	-	-.87	.38	.19
Familieconflict*hechte vriendschap	-.02	.02	-	-.81	.42	.05

echter niet gerelateerd aan internaliserende problemen op T1 ($B = .00$, $\beta = .01$, $p = .65$). Het hoofdeffect van een hechte vriendschap is wel significant gebleken ($B = -.04$, $\beta = -.11$, $p = .00$), dit betekent dat adolescenten met hechte vriendschappen minder internaliserende problemen hebben dan adolescenten met minder hechte of geen hechte vriendschappen. Ook de controlevariabele sekse vormt een significante predictor, T1 ($B = -.07$, $\beta = -.14$, $p = .00$). Meisjes hebben meer internaliserende problemen dan jongens.

Model 2 van Tabel 3 geeft echter weer dat er geen significant interactie-effect is tussen de onafhankelijke variabelen schoolprestaties ($B = -.01, p = .37$), pesten ($B = -.01, p = .38$), familieconflict ($B = -.02, p = .42$) en de moderator hechte vriendschap op internaliserende problemen T1. Dit is niet in overeenstemming met de hypothese dat het hebben van een hechte vriendschap de negatieve effecten van gepest worden en familieconflict op internaliserende problemen kan bufferen.

Longitudinale resultaten

In Tabel 4 staan de resultaten weergegeven van de lineaire regressieanalyse met als uitkomstmaat internaliserende problemen T2. De Tabel is opgesplitst in 2 modellen, model 1 geeft de hoofdeffecten weer waarin gecontroleerd wordt voor sekse en internaliserende problemen T1 en Model 2 geeft de moderatie weer waar er gecontroleerd wordt voor internaliserende problemen op T1.

Pesten en familieconflict op T1 vormden significante predictoren voor internaliserende problemen op T2, respectievelijk $B = .03, \beta = .06, p = .01$ en $B = .03, \beta = .05, p = .02$. De onafhankelijke variabele schoolprestaties bleek echter geen significante voorspeller ($B = -.00, \beta = -.02, p = .47$). Het hoofdeffect van een hechte vriendschap op internaliserende problemen T2 was niet significant ($B = -.00, \beta = -.01, p = .73$); een hechte vriendschap hing niet samen met een afname in internaliserende problemen op T2. De controlevariabelen sekse ($B = -.11, \beta = -.23, p = .00$) en internaliserende problemen T1 ($B = .45, \beta = .45, p = .000$) hadden allebei wel een significant effect op internaliserende problemen T2. Het hebben van internaliserende problemen op T1 zorgt voor een toename in internaliserende problemen op T2. Tevens hebben meisjes een groter risico op een toename in internaliserende problemen in vergelijking met jongens.

In model 2 staan de interactie-effecten tussen de moderator hechte vriendschap en de onafhankelijke variabelen schoolprestaties ($B = -.01, p = .31$), pesten ($B = .01, p = .30$), familieconflict ($B = -.02, p = .29$) op internaliserende problemen T2. De interactie-effecten zijn niet significant, de hypothese dat een hechte vriendschap de negatieve effecten die uitgaan van gepest worden en familieconflict op internaliserende problemen kan tegengaan, wordt niet bevestigd.

Tabel 4*Resultaten regressieanalyse met uitkomstmaat internaliserende problemen T2*

Variabelen	B	SE	β	t	P	R ²
Model 1 hoofdeffecten						.31
Sekse	-.11	.01	-.23	-11.26	.00	
Internaliserende problemen T1	.45	.02	.45	20.09	.00	
Schoolprestaties	-.00	.01	-.02	-.72	.47	
Pesten	.03	.01	.06	2.82	.01	
Familieconflict	.03	.01	.05	2.30	.02	
Hechte vriendschap	-.00	.01	-.01	-.35	.73	
Model 2 moderatie						
Schoolprestaties*hechte vriendschap	-.01	.01	-	-1.57	.12	.31
Pesten*hechte vriendschap	.01	.01	-	.86	.39	.30
Familieconflict*hechte vriendschap	-.02	.02	-	-.77	.44	.29

Noot: Internaliserende problemen T1 als confounder meegenomen bij model 2

Discussie

Het doel van deze longitudinale studie was om te kijken naar het mogelijke beschermende effect van een hechte vriendschap op de invloed van een aantal risicofactoren, namelijk slechte schoolprestaties, pesten en familieconflict, op de toename van internaliserende problemen van adolescenten in de leeftijd van 11 tot en met 14 jaar. Uit de resultaten is gebleken dat een hechte vriendschap geen beschermend effect vormde in de relatie tussen deze risicofactoren en internaliserende problemen. Adolescenten met een hechte vriendschap ervaren minder internaliserende problemen dan adolescenten met een minder hechte vriendschap of zonder hechte vriendschap, maar een hechte vriendschap leek geen afname in internaliserende problemen tussen T1 en T2 te voorspellen. Tevens is gebleken dat de risicofactoren pesten en familieconflict voorspellers zijn voor het ervaren van internaliserende problemen door adolescenten. Ook kunnen pesten en familieconflict een toename in internaliserende problemen tussen T1 en T2 voorspellen. De risicofactor slechte

schoolprestaties blijkt in de huidige studie echter geen voorspeller voor het ervaren van internaliserende problemen.

De opvallendste bevinding van de huidige studie was dat een hechte vriendschap geen modererende rol heeft in de relatie tussen de gemeten risicofactoren en internaliserende problemen. Dit komt niet overeen met de bestaande literatuur over hechte vriendschappen, deze suggereert dat hechte vriendschappen juist wel een beschermende rol kunnen spelen (Thoits, 1986). Door middel van sociale steun en coping mechanismen zou een hechte vriendschap een goede invloed kunnen zijn op het welzijn van een adolescent (Chow & Buhrmester, 2011) en de impact van stressvolle situaties kunnen verminderen (Thoits, 1986). De gevonden bevindingen van de huidige studie zijn in tegenspraak met deze literatuur. Uit de cross-sectionele resultaten is gebleken dat adolescenten met een hechte vriendschap minder internaliserende problemen ervaren dan adolescenten met een minder hechte vriendschap of zonder hechte vriendschap, maar uit de longitudinale bevindingen bleek dat een hechte vriendschap op T1 niet gepaard ging met minder internaliserende problemen op T2, en dat een hechte vriendschap ook de rol van de risicofactoren pesten en familieconflict bij internaliserende problemen niet modereerde. Dat er cross-sectioneel wel een relatie werd gevonden zou kunnen betekenen dat er sprake is van een omgekeerde relatie, namelijk dat mensen met internaliserende problemen moeilijker hechte vriendschappen kunnen ontwikkelen of deze vriendschappen sneller verliezen. Een andere mogelijkheid zou kunnen zijn dat er sprake is van confounding door een achterliggende factor die zowel met de predictor als de uitkomstmaat samenhangt, zoals bijvoorbeeld een introverte persoonlijkheid.

De niet-significante moderatie kan allereerst mogelijk verklaard worden door de schaal die gebruikt is om hechte vriendschap te meten. In de huidige studie is er vanuit gegaan dat de subschaal sociaal welzijn vrienden een goede maat is om een hechte vriendschap te meten. Echter wordt er in deze vragenlijst niet specifiek naar de ervaren sociale steun binnen de vriendschapsrelatie gevraagd. Mogelijk zijn er andere vragenlijsten die de ervaren sociale steun binnen een vriendschapsrelatie beter kunnen voorspellen, waardoor er dan mogelijk wel een effect aangetoond wordt. Een voorbeeld van zo'n vragenlijst is "The Multidimensional Scale of Perceived Social Support" (MSPSS), deze vragenlijst heeft drie subschalen, namelijk familie, vrienden en partner (Zimet, Dahlem, Zimet & Farley, 1990). Uit deze vragenlijst is gebleken dat hogere levels van waargenomen sociale steun gerelateerd zijn aan lagere levels van depressie en angst. Een andere mogelijke vragenlijst voor het meten van de ervaren sociale steun van vriendschapsrelaties is de "Child and Adolescent Social support scale" (CASSS), die de ervaren sociale steun van kinderen en adolescenten voor ouders,

leerkrachten, klasgenoten en hechte vrienden meet (Malecki & Demaray, 2002). Aangezien deze vragenlijsten meer focussen op ervaren sociale steun, zijn deze instrumenten wellicht beter in staat een eventueel beschermend effect van hechte vriendschappen te detecteren. Een andere reden waarom deze vragenlijsten mogelijk interessant zouden zijn, is dat ze ook steun van ouders en andere mensen uit de omgeving meenemen. In het huidige onderzoek is gefocust op de rol van vriendschappen, maar het is mogelijk dat steun veel breder verkregen wordt. Zo is uit onderzoek gebleken dat slachtoffers van pesten minder internaliserende problemen ervaren als zij positieve sociale relaties hebben (Averdijk, Eisner & Ribeaus, 2014). In dit onderzoek ervaren adolescenten met broertjes of zusjes, een warme opvoeding door ouders en een goede relatie met de leerkracht minder internaliserende problemen als gevolg van pesten dan adolescenten die deze sociale relaties niet hadden. Vriendschappen met klasgenoten bleken in deze studie geen beschermend effect te hebben. In een studie van Davidson & Demaray (2007) bleek sociale steun van ouders, de leerkracht en klasgenoten een beschermende werking te hebben op internaliserende problemen van adolescenten, in tegenstelling tot de sociale steun van een hechte vriend.

Een tweede verklaring voor de niet significante moderatie kan zijn dat de eventuele beschermende werking van een hechte vriendschap is weggefallen, omdat het alleen beschermend is voor het ontstaan, en niet voor het voortduren of terugkeren van internaliserende problematiek. Hoewel er gecontroleerd is voor internaliserende problematiek op T1, zijn respondenten die op T1 al internaliserende problematiek hadden, niet uitgesloten bij de analyses. Wanneer adolescenten psychische problemen ervaren zijn deze vaak hardnekkig (Pine et al., 1998). Het is mogelijk dat een hechte vriendschap enkel een beschermende werking heeft, wanneer een adolescent nog geen internaliserende problemen ervaart. Het is dan ook van belang dat vervolgonderzoek wel afzonderlijk kijkt naar groepen met en zonder internaliserende problematiek op de baseline.

De resultaten van de huidige studie laten net als resultaten van andere onderzoeken zien dat pesten (Bond et al., 2001; Kelly et al., 2015; Ledwell & King, 2015) en familieconflict (Brock & Kochanska, 2016) belangrijke risicofactoren zijn voor een toename in internaliserende problemen. Gepest worden zorgt voor het ontstaan van stress in adolescenten, tevens kan het voor fysieke en emotionele problemen zorgen (Bond et al., 2001). Een geschaad zelfvertrouwen en het ervaren van fysieke en emotionele problemen kan leiden tot het toenemen van internaliserende problematiek in adolescenten (Leeuwis et al., 2015). Familieconflict kan de emotionele veiligheid die een adolescent ervaart aantasten, het gevolg is dat een gevoel van emotionele onveiligheid kan zorgen voor een toename in

internaliserende problemen (Brock & Kochanska, 2016; Davies et al., 2015). Het verminderen van de risicofactoren pesten en familieconflict is van belang om het ontstaan en een toename van internaliserende problemen in adolescenten te voorkomen.

De resultaten van de huidige studie laten zien dat de factor slechte schoolprestaties geen voorspeller is voor internaliserende problematiek in adolescenten. Deze bevinding komt niet overeen met andere onderzoeken (Fröjd et al., 2008; van Lier et al., 2012; Undheim & Sund, 2005). Een verschil met de studie uitgevoerd door van Lier en collega's (2012) is dat kinderen met een leeftijd van 6 tot 8 jaar deelnamen in de studie, in het huidige onderzoek deden adolescenten tussen de 11 en de 14 jaar mee. Het verschil in leeftijd zou mogelijk van invloed kunnen zijn op het ervaren van internaliserende problemen als gevolg van schoolprestaties. Een andere mogelijke verklaring is de 22% missing data in de huidige studie, waarbij de adolescenten die uitgevallen zijn significant lager scoorden op schoolprestaties dan de adolescenten die deelnamen in de studie. Hierdoor waren er mogelijk te weinig laagpresteerders in de huidige studie om aan te tonen dat de factor slechte schoolprestaties mogelijk een voorspeller is voor een toename in internaliserende problemen.

Sterke punten en beperkingen

De huidige studie kent een aantal sterke punten. Het eerste sterke punt is het longitudinale design van het onderzoek, hierdoor is het mogelijk om relaties over tijd te analyseren. Een ander sterk punt is de grote steekproef van de studie. In deze studie wordt er naar verschillende soorten risicofactoren gekeken, namelijk omgevingsfactoren en individuele factoren, dit draagt bij aan het interdisciplinaire karakter van de studie. De huidige studie kent echter ook een aantal beperkingen. Ten eerste is er 22% missing data in de studie. Uit de attritie-analyse is gebleken dat de adolescenten die uitgevallen zijn significant lager scoorden op schoolprestaties dan de adolescenten die deelnamen in de studie. Ook is er voor een aantal variabelen gebruik gemaakt van zelfrapportage, waarbij het mogelijk is dat de adolescenten sociaal wenselijke antwoorden hebben gegeven. Zoals eerder genoemd is de schaal waarmee hechte vriendschap gemeten is een mogelijke limitatie. Deze vragenlijst vraagt namelijk niet specifiek hoeveel sociale steun de adolescent ervaart in de vriendschap. Het verdient aanbeveling om bij vervolgonderzoek andere maten die hechte vriendschappen meten te gebruiken, waarbij meer gekeken is naar de sociale steun die ervaren wordt door adolescenten.

Conclusie

Het hebben van een hechte vriendschap blijkt weliswaar samen te hangen met het ervaren van minder internaliserende problemen onder adolescenten, echter gaat er van

vrienden geen beschermende werking uit naar de negatieve invloed van pesten en familieconflict op de toename van internaliserende problemen. De reden hiervoor zou een omgekeerde relatie kunnen zijn, waarbij mensen met internaliserende problemen moeilijker hechte vriendschappen met leeftijdsgenoten ontwikkelen of deze vriendschappen niet kunnen behouden. De huidige studie onderbouwt eerder gevonden resultaten, waarbij pesten en familieconflict als risicofactoren voor internaliserende problemen werden gevonden.

Het is van groot belang dat het pestprobleem in scholen wordt aangepakt, zodat het welbevinden van gepeste adolescenten kan worden verbeterd. Dit is zeer belangrijk om een toename in internaliserende problemen te voorkomen en om te voorkomen dat deze adolescenten een angst- of depressiestoornis ontwikkelen (Bond et al., 2001). Erkende interventies van het NJI om het pesten op scholen aan te pakken zijn ‘KiVa’ (Veenstra et al., 2015) en ‘PRIMA aanpak van pesten op scholen’ (Bassa, 2015). Het is belangrijk dat leraren zien dat pesten grote problemen kan geven, ook bij adolescenten die hechte vriendschappen hebben. Uit de huidige studie is namelijk gebleken dat hechte vriendschappen niet sterk genoeg zijn om de relatie tussen pesten en internaliserende problemen te verminderen.

Verder zouden ouders van adolescenten op de hoogte gebracht kunnen worden van de gevolgen die familieconflict kunnen hebben in het leven van een adolescent. Om familieconflict binnen gezinnen te voorkomen, dienen vroegtijdig interventies ingezet te worden die problemen binnen gezinnen aanpakken en ouders over de mogelijke gevolgen informeren. Het NJI heeft erkende interventies, namelijk ‘Triple P’ (de Vries, 2005) en ‘Pedagogisch adviseren’ (Hoogenboezem, 2012) die opvoedingsondersteuning bieden aan ouders. Deze programma’s hebben als doel om emotionele- en gedragsproblemen bij kinderen/adolescenten te voorkomen door competent ouderschap en het zelfvertrouwen van ouders te bevorderen. Door hier vroegtijdig op in te zetten kan familieconflict met als gevolg internaliserende problemen onder adolescenten voorkomen of verminderd worden.

Het hebben van hechte vriendschappen blijkt niet sterk genoeg om de negatieve relatie tussen de risicofactoren pesten en familieconflict en internaliserende problemen te verminderen. Een adolescent blijft kwetsbaar voor deze risicofactoren en het is belangrijk dat leraren, hulpverleners en naasten van de adolescent begrijpen dat het hebben van hechte vriendschappen niet betekent dat de negatieve effecten van pesten worden verzacht of tegengegaan. Het zijn dus niet per definitie de adolescenten zonder vrienden die aandacht behoeven, adolescenten met hechte vriendschappen kunnen net zo goed negatieve effecten ervaren van zaken als gepest worden of familieconflict..

Als uit vervolgonderzoek met andere meetinstrumenten blijkt dat hechte vriendschappen inderdaad geen beschermende rol spelen in de relatie tussen risicofactoren en internaliserende problemen dan is het, naast het verminderen van de risicofactoren, ook van groot belang dat er aanvullend onderzoek komt naar andere mogelijke beschermende factoren in deze relatie. Zo zou er meer onderzoek moeten komen naar de mogelijke beschermende werking die andere vormen van sociale steun kunnen hebben, aangezien in het onderzoek van Davidson & Demaray (2007) gebleken is dat de sociale steun van ouders, de leerkracht en klasgenoten een beschermende werking kunnen hebben op de internaliserende problematiek van adolescenten, maar de sociale steun van hechte vrienden niet. Steun die uitgaat van ouders, broers en zussen, familieleden of andere positieve sociale relaties moet niet onderschat worden (Averdijk et al., 2014; Davidson & Demaray, 2007). Door inzicht te krijgen in mogelijke beschermende factoren kunnen er interventies worden ontwikkeld om internaliserende problemen als gevolg van diverse risicofactoren te verminderen.

Referenties

- Achenbach TM & Rescorla LA (2001). Manual for the ASEBA school-age forms and profiles. Burlington, VT: University of Vermont, Research center for children, youth and families.
www.aseba.org
- Averdijk, M., Eisner, M., & Ribeaud, D. (2014). Do social relationships protect victimized children against internalizing problems? *Journal of School Violence, 13*(1), 80-99.
- Bassa, Z. (2015). *Beschrijving 'PRIMA aanpak voor pesten op scholen'*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Berndt, T. J. (1992). Friendship and friends' influence in adolescence. *Current Directions in Psychological Science, 1*(5), 156-159.
- Bond, L., Carlin, J. B., Thomas, L., Rubin, K., & Patton, G. (2001). Does bullying cause emotional problems? A prospective study of young teenagers. *BMJ, 323*(7311), 480-484.
- Brock, R. L., & Kochanska, G. (2016). Interparental conflict, children's security with parents, and long-term risk of internalizing problems: A longitudinal study from ages 2 to 10. *Development and Psychopathology, 28*(01), 45-54.
- Cheng, S. T., & Chan, A. C. (2004). The multidimensional scale of perceived social support: dimensionality and age and gender differences in adolescents. *Personality and Individual Differences, 37*(7), 1359-1369.
- Chow, C. M., & Buhrmester, D. (2011). Interdependent patterns of coping and support among close friends. *Journal of Social and Personal Relationships, 28*(5), 684-705.
- Davidson, L. M., & Demaray, M. K. (2007). Social support as a moderator between victimization and internalizing-externalizing distress from bullying. *School Psychology Review, 36*(3), 383-405.

- Davies, P. T., Coe, J. L., Martin, M. J., Sturge-Apple, M. L., & Cummings, E. M. (2015). The developmental costs and benefits of children's involvement in interparental conflict. *Developmental Psychology, 51*(8), 1026-1047.
- Deković, M. (1999). Risk and protective factors in the development of problem behaviour during adolescence. *Journal of Youth and Adolescence, 28*(6), 667-685.
- de Vries, W. (2005). *Beschrijving "Triple P"*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Fröjd, S. A., Nissinen, E. S., Pelkonen, M. U., Marttunen, M. J., Koivisto, A. M., & Kaltiala-Heino, R. (2008). Depression and school performance in middle adolescent boys and girls. *Journal of Adolescence, 31*(4), 485-498.
- Hodges, E. V., & Perry, D. G. (1999). Personal and interpersonal antecedents and consequences of victimization by peers. *Journal of Personality and Social Psychology, 76*(4), 677-685.
- Hoogenboezem, G. (2012). *Beschrijving "Pedagogisch adviseren"*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Epstein, N.B., Baldwin, L.M., Bishop, D.S. (1983) The McMaster Family Assessment Device. *Journal of Marital and Family Therapy, 9*(2), 171-180.
- Katz, L. F., & Gottman, J. M. (1993). Patterns of marital conflict predict children's internalizing and externalizing behaviors. *Developmental Psychology, 29*(6), 940-950.
- Kelly, E. V., Newton, N. C., Stapinski, L. A., Slade, T., Barrett, E. L., Conrod, P. J., & Teesson, M. (2015). Suicidality, internalizing problems and externalizing problems among adolescent bullies, victims and bully-victims. *Preventive Medicine, 73*, 100-105.
- Laursen, B., Bukowski, W. M., Aunola, K., & Nurmi, J. E. (2007). Friendship moderates prospective associations between social isolation and adjustment problems in young children. *Child Development, 78*(4), 1395-1404.

- Ledwell, M., & King, V. (2015). Bullying and Internalizing Problems: Gender Differences and the Buffering Role of Parental Communication. *Journal of Family Issues*, 36(5), 543–566.
- Leeuwis, F. H., Koot, H. M., Creemers, D. H., & van Lier, P. A. (2015). Implicit and Explicit Self-Esteem Discrepancies, Victimization and the Development of Late Childhood Internalizing Problems. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 43(5), 909-919.
- Lindenberg, S. (1996). "Continuities in the theory of social production functions." Pp. 169–184 in H. Ganzeboom & S. Lindenberg (eds.), *Verklarende Sociologie: Opstellen voor Reinhard Wippler*. Amsterdam: Thela Thesis.
- Malecki, C. K., & Demaray, M. K. (2002). Measuring perceived social support: Development of the child and adolescent social support scale (CASSS). *Psychology in the Schools*, 39(1), 1-18.
- Mash, E. J., & Wolfe, D. A. (2010). *Abnormal child psychology*. Belmont, CA: Wadsworth CENGAGE Learning.
- Pine, D. S., Cohen, P., Gurley, D., Brook, J., & Ma, Y. (1998). The risk for early-adulthood anxiety and depressive disorders in adolescents with anxiety and depressive disorders. *Archives of General Psychiatry*, 55(1), 56-64.
- Reijntjes, A., Kamphuis, J. H., Prinzie, P., & Telch, M. J. (2010). Peer victimization and internalizing problems in children: A meta-analysis of longitudinal studies. *Child Abuse & Neglect*, 34(4), 244-252.
- Shaw, D. S., Keenan, K., Vondra, J. I., Delliquardi, E., & Giovannelli, J. (1997). Antecedents of preschool children's internalizing problems: A longitudinal study of low-income families. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 36(12), 1760-1767.

- Sigurdson, J. F., Undheim, A. M., Wallander, J. L., Lydersen, S., & Sund, A. M. (2015). The long-term effects of being bullied or a bully in adolescence on externalizing and internalizing mental health problems in adulthood. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 9(1), 42.
- Thoits, P. A. (1986). Social support as coping assistance. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 54(4), 416-423.
- Undheim, A. M., & Sund, A. M. (2005). School factors and the emergence of depressive symptoms among young Norwegian adolescents. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 14(8), 446-453.
- van Lier, P. A., Vitaro, F., Barker, E. D., Brendgen, M., Tremblay, R. E., & Boivin, M. (2012). Peer victimization, poor academic achievement, and the link between childhood externalizing and internalizing problems. *Child Development*, 83(5), 1775-1788.
- Veenstra, R., Huitsing, G., Gremmen, M., Koens, R., Oldenburg, B., & Ploeg, R. van der & Zee, T., van der (2015). *Beschrijving 'KiVa'*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Veenstra, R., Lindenberg, S., Verhulst, F.C., & Ormel, J. (2009). Childhood-limited versus persistent antisocial behavior: Why do some recover and others do not? The TRAILS study. *Journal of Early Adolescence*, 29(5), 718-742.
- Woods, S., Done, J., & Kalsi, H. (2009). Peer victimisation and internalising difficulties: The moderating role of friendship quality. *Journal of Adolescence*, 32(2), 293-308.
- Zahn-Waxler, C., Klimes-Dougan, B., & Slattery, M. J. (2000). Internalizing problems of childhood and adolescence: Prospects, pitfalls, and progress in understanding the development of anxiety and depression. *Development and Psychopathology*, 12(03), 443-466.
- Zimet, G. D., Dahlem, N. W., Zimet, S. G., & Farley, G. K. (1990). The multidimensional scale of perceived social support. *Journal of Personality Assessment*, 52(1), 30-41.